

**XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia – Kolozsvár, 2010
május 14-16.**

A nyomdafesték tűréshatára

A trágár szavak tabujának működése a különböző kulturális rétegek
nyelvhasználatában

Irányító tanár:

Dr. Szilágyi N. Sándor

Egyetemi tanár, BBTE,
Bölcsészettudományi kar,
Magyar és Általános
Nyelvészeti Tanszék

A dolgozat szerzője:

Kósa Boróka

BBTE, Bölcsészettudományi kar,
Magyar Irodalom- és Nyelvtudományi
Tanulmányok magszteri program,
másodév

Valahányszor olyasmit hallunk, hogy valakinek egy megjegyzése “nem tűri a nyomdafestéket”, vagy valakit “nyomdafestéket nem tűró” szavakkal utasítottak rendre, sosem kell pontosan tudnunk, épp *melyik* szót használta az illető, mivel a fenti megfogalmazásból világossá válik számunkra valami ennél fontosabb: az, hogy *milyen* is az a szó. Az ilyen esetekben elég tudnunk, hogy a fejünkben levő szavaknak egy speciális csoportjára utal a beszélő, ahová azok a szavaink tartoznak, amelyeket jobbra mind ismerünk, és időnként ki is mondjuk őket, használatuk azonban korántsem kockázatmentes. Ennek ellenére az a feltevés, miszerint ezek a szavak nem tűrik a nyomdafestéket, pontatlan és némiképp igazságtalan is. Ugyanis épp a fordítottja igaz: trágárnak nevezett szavainknak semmi kifogásuk nincs a nyomdafesték ellen, a nyomdafesték az, aki nem tűri őket.

Annak kérdése, hogy ki kit nem tűr meg (vagy el), jelentéktelennek is tűnhet. Viszont számolnunk kell azzal is, hogy ez az alig észrevehető csere, amely látszólag nem változtat a lényegen, a trágár szót a páciens pozíciójából az ágensébe mozdítja el, azaz aktívvá teszi. A szó eszerint tudatosan és szándékosan lázad a nyomdafesték ellen, amely nem más, mint a nyomtatott, azaz nyilvánosságnak szánt szöveg, vagyis a magas kultúra és a média nyelvének, a magyar nyelv sztenderd változatának jelképe. Ha ebből a nézőpontból tekintünk a fenti szintagmára, akkor mindjárt nem mindegy, hogy a galád, rebellis szó támadja-e a nyelvet és ezzel együtt a magas kultúrát, vagy a felfuvalkodott, magát egyetlennek tekintő sztenderd nyelvváltozat önkénye miatt szenved el a jogtalan kirekesztést. A beszélők elég nagy része saját nyelvhasználati tapasztalata ellenére az előbbire szavaz. Ebben jelentős szerepet játszik a nyelvművelés alapelképzelése, amelyet mindnyájan hallottunk már, megtanultuk, és többé-kevésbé valljuk is, azaz hogy a szép és helyes magyar nyelvet a rögzített normák szerint kell beszélnünk (írunk), és minden olyan jelenség, amely kívül esik ezeken a normákon, hibának, kiirtásra ítélt gyomnak minősül.

Mielőtt azonban szánakozni kezdenénk trágár szavaink mostoha sorsán, jusson eszünkbe, hogy egyrészt ezek a szavak nem teljesen ártatlanok, hiszen a többi szónál gyakrabban szerepelnek sértések, szitkok részeként, másrészt pedig rengeteg kiaknázható lehetőséget rejt magában sajátos helyzetük, a tabu-lét.

A továbbiakban megpróbálom minél közelebbről megvizsgálni a nyelvi tabut és ezen belül a trágár szavak tabuvá minősítését, nyilvános használatuk szabályozását, illetve helyzetük kettősségét: azt, ahogyan a magas kultúra nyelvének legalacsonyabb presztízsű szavai talán legmarkánsabb ismertető jegyeivé válnak a szubkulturális közösségek nyelvhasználatának, az *ellennyelv*nek, azaz a szleng(ek)nek. Igyekszem kitérni arra is,

hogyan gyengül az egyik legerősebb nyelvi tabu a kulturális rétegek egymáshoz való közeledésében.

Tabu: a mindennapok fehér foltjai

Keith Allan és Kate Burridge *Forbidden Words (Tiltott szavak)* című könyvében az áll, hogy a *tabu* szót először a 18. században jegyezték le, de feltehetőleg egyidős a legősibb mitológiákkal. Polinéziából származik, Radcliffe-Brown szerint tongai nyelven a ‘tilt’ igét és/vagy a ‘tiltott’ igenevet jelenti, azt a tilalmat értik alatta, amely szabálysértés bármely formájára vonatkozhat: az illemmel, a vezetők rendeleteivel összeférhetetlen, illetve a közösségi előírásokba ütköző megnyilvánulások egyaránt tabunak minősülnek.¹ A tabu jelentésének pontosabb körvonalazása érdekében a szerzők Cook és Anderson feljegyzéseit vizsgálják meg. Ezek alapján egy még mindig meglehetősen homályos tabu-fogalom meghatározására tesznek kísérletet: tabunak nevezik tehát a polinéz közösségek mindazt, amit nem szabad (tanácsos) tenni, ahová nem szabad belépni, amire nem szabad ránézni, és amit nem szabad megérinteni.²

Mind Allan és Burridge, mind pedig M.L. Apte számára nyilvánvaló, hogy a tabuk nagy részének kialakulása elsősorban vallásos jelentőséggel bír, a tiltás megszegése pedig a hiedelem szerint isteni büntetést von maga után.³ A mai kultúrákban fennmaradt tabuk többsége is a vallással függ össze. Egyik ilyen univerzális, majdnem minden vallásban jelenlevő tabu az étkezés szabályozása (a böjt intézménye, a hinduk tartózkodása a hústól, a muszlimoké a sertéshústól, a zsidóké a nem-kóser ételektől stb.). Különböző vallások tehát hasonló tilalmakat állítanak fel követőiknek. Allan és Burridge megkísérelték meghatározni az öt legelterjedtebb és legerősebb tabut. Az első ilyen kategória a test maga és a testnedvek, a második a szexualitás, a kiválasztás és az ürítés aktusa és szervei, harmadikként a betegség, halál és gyilkosság témakörét nevezik meg, ezt követi a szent helyek, tárgyak, lények és személyek megnevezésére, megszólítására, illetve megérintésére vonatkozó tiltás, utolsóként

¹ “In the languages of Polynesia the word means simply ‘to forbid’, ‘forbidden’, and can be applied to any sort of prohibition. A rule of etiquette, an order issued by a chief, an injunction to children not to meddle with the possessions of their elders, may all be expressed by the use of the word tabu.” (Radcliffe-Brown, idézi Allan–Burridge 2006. 2).

² “Cook and Anderson use taboo (or tabu) to describe the behaviour of Polynesians towards things that were not to be done, entered, seen or touched.” (Allan–Burridge 2006. 4).

³ “it played a significant part in the religious belief systems” (Apte 2001. 283).

pedig az élelem megszerzésének, elkészítésének és fogyasztásának szabályozását említik, amelyre a példákkal részben már utaltam.⁴

Az említett tabufogalom az emberi magatartás egészét érinti, nem csupán a nyelvi viselkedést, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a tiltások egy része (például a testre vagy a halálra vonatkozó tabuk esetében) a tiltott fogalomkör létezésének tudomásul-nem-vételét szolgálja; az pedig lehetetlen, hogy létező dolgok nemlétének látszatát keltsük a nyelv bevonása nélkül. Az *elhallgatás* lehet talán az egyetlen eszköze a kellemetlen jelenségek kirekesztésének, hiszen a példaként említett funkciókat az emberi akaratnál erősebb kényszerek irányítják, amelyek kizárják az ellenszegülést. Hiába szánná el magát bárki, hogy nem ürít, nem érez szexuális vágyat, vagy (hogy a legabszurdabb példát hozzuk fel) nem hal meg, nyilvánvaló, hogy ez nem sikerülhet. Az egyetlen, amit tehet, hogy kerüli a nyilvános leleplezést (szükségeit titokban végzi, testrészeit ruhával takarja el stb.), és hallgatásával konokul tagadja mindennapos dolgok létezését.

Nyelvi tabu: a szó tilthatósága

Ruth Wajnryb szerint tabu minden olyan szó és kifejezés, amely a vallással szemben tiszteletlenséget fejez ki, vagy nyilvánosan utal intim folyamatokra. Tabunak azonban nem csak szavakat tekintünk, hanem olyan beszédtemákat is, mint például a beszédpartner vagy hozzátartozóinak elmebetegsége, születési rendellenességei vagy büntetett előélete, illetve a halál, a jövedelem, a vallásos meggyőződés stb., melyek megsértésének elkerülése végett mára már eufemizmusok egész szótárát hoztuk létre.⁵ Az említett témák óvatos megközelítését gyakran elsősorban nem a tiltás, azaz az illem indokolja, hanem a tapintatosság, a kíméletesség, illetve a megbántás elkerülésének szándéka.

A nyelvi tabu különösen érdekes terület a nyelv és kultúra sajátos kölcsönhatásának vizsgálatában. A tabu létezése és működése ugyanis egyszerre tökéletes példája a nyelv és a kultúra szétválaszthatatlanságának és különállásának. A szétválaszthatatlanság bizonyítéka maga a tény, hogy vannak tabuink. Abból, hogy a kultúra szabályozhatja a nyelvhasználatot, stigmatizálhat és kirekeszthet bizonyos szavakat, kifejezéseket és beszédtemákat, sőt akár

⁴ “bodies and their effluvia (sweat, snot, faeces, menstrual fluid, etc.); the organs and acts of sex, micturition and defecation; diseases, death, killing (including hunting and fishing); naming, addressing, touching and viewing persons and sacred beings, objects and places; food gathering, preparation and consumption.” (Allan-Burridge 2006. 1).

⁵ “These are words that have been prescribed by a particular culture as being ‘off-limits’. They may be words that disrespect religion, or that make public reference to intimate acts. They may also include stigmatised topics such as mental illness, birth defects or a person’s previous detention in prison. Topics such as death, income, or a person’s religious affiliation also carry their own taboos. A whole vocabulary of euphemisms now exists to allow people to discuss these topics in public.” (Wajnryb 2004. 15).

büntetéssel is sújthatja ezek használóit, egyenesen következik, hogy nyelvünk jelentős mértékben a függ a kulturális előírásoktól. Ennek fényében viszont jogosan tesszük fel a kérdést, mi magyarázza azt, hogy noha tabuink korát évszázadokban, évezredekben mérjük, mégsem tűntek el azok a szavak, amelyek nyers egyszerűségükben nevezik meg a beszéd számára tiltott testrészeket, -funkciókat és folyamatokat. Ha a nyelv olyan mértékben alárendelődne a kultúrának, mint első látásra tűnik, régen elfelejtettük volna ezeket.

A válasz valószínűleg abban rejlik, hogy a nyelv és a beszéd sokkal inkább viselkedés, mint gondolkodás. És mint ilyen, alig nagyobb sikerrel tilthatjuk meg valakinek, hogy a saját testéről beszéljen, mint ha megtiltanánk testnedveinek képződését vagy biológiai kényszerből adódó cselekvéseit. Szabályozni valamilyen formában mindkettőt lehet, de teljes megszüntetésére törekedni természetellenes és eleve elvetélt ötlet volna.

Árnyalatok a trágárkodásban

A trágár szavak, amelyekről a bevezetésben már volt szó, a nyelvi tabuk egy megkülönböztetett osztályát képezik. Megkülönböztetett helyzetük egyik oka, hogy részben nagyon egyszerű, részben igencsak problémás beszélni róluk. Egyszerű, hiszen mindenki tudja, miről van szó, mindenki ismeri, érti és többnyire használja is őket, nem kell sokáig kutatnunk egy-egy példa után a levéltárakban, elég ha nyitott füllel járunk-kelekünk, máris tanulunk valamit róluk. Problémás viszont, mivel ebben az esetben egy kizárólag nyelvi jellegű taburól van szó, nem a világ valamely darabkájáról, amit felismerhetlenné eufemizálhatunk, hanem magáról a szóról, amelyet vagy kimondunk, vagy sem. Ha beszélünk róla, célszerű lenne kimondanunk, viszont meggátolhat a kimondásban, hogy a metanyelvi beszédben használt név (a trágár szó neve) egybeesik a tiltott szóval, így úgy tűnhet, hogy vétünk a tabu ellen, hiszen nem vagyunk semlegesek: abban a kultúrában élünk, amelyben erős tabuk szabályozzák éppen ezeknek a szavaknak a használatát. Sokak számára ismerős lehet a helyzet: a szeplős negyedik kislány sírva panaszkodik a tanító néninek, hogy társai *pulykafos*-nak csúfolják, a tanító néni azonban megbotránkozik azon, hogy a kislány könnyedén kimondja előtte a szót, még akkor is, ha csupán másokat idéz. A trágár szó kimondását ennek ellenére nem lehet a végsőkig kerülni, mert ezzel beszédünk abszurdá és nevetségessé válhat, mint azé a tanári bizottságé, amely meg kellett hogy vitassa, milyen büntetést szabjon ki egy diákra a „szaporító ige” használatáért.

Ruth Wajnryb könyvében (*Language Most Foul*) az ausztrál nyelvész, B. A. Taylort idézi, aki azt állítja, hogy ha az angol egy kisebb törzs nyelve lenne, valószínűleg már régen

feltárta volna egy lelkes antropológus a benne rejlő tabuk nyelvi rendszerének mélységeit.⁶ Ha viszont a tabu és az azt vizsgáló nyelvész egyazon kultúra része, még a leglelkesebb kutató is zavarba jöhet, és megrettenhet, hogy tudományos munkáját nem kezdik-e rossz szemmel nézni csupán azért, mert megnevezi a tárgyát.

Valóban, a trágár szavakkal szembeni prudériánk határtalan, még a rájuk való utalásokat is kerülni vagy eufemizálni próbáljuk. A *csúnya szó*, *trágár szó* vagy *szitokszó* (bár ez utóbbi, mivel funkcióra utal, nem pontos) helyett választékosan a *nyomdafestéket nem tűrő* kifejezést használjuk nyilvánosan szívesebben, ugyanúgy, ahogy az angolban is egyre inkább felváltja a *dirty word*, *curse-word* kategóriákat a teljesen semleges *four-letter-word* ('négybetűs szó').

Wajnryb egy népszerű angol gyermekmondókával indítja gondolatmenetét,⁷ amelyre azonnal rá is cáfol. A mondóka szerint ugyanis csak kővel vagy bottal árthatunk egymásnak, nevekkkel nem. A szerző szerint a nevek, azaz a szavak is képesek bántalmazásra, mi más magyarázná a szavaktól való rettegetésünket, illetve azt, hogy néhány rövid, egyszerű hangzású szót mindannyian csúnyának és sértőnek érzünk. Ezt a reakciót mutatja az is, hogy trágár szavaink negatív értékjelentésűek. Szilágyi N. Sándor tanulmányában az erkölcsi értékek dimenziójának vertikális szerveződését olyan példákkal szemlélteti, amelyek igazolják, hogy a pozitív erkölcsi érték a „fent”, a negatív pedig a „lent” térdimenziójába tartozik.⁸ Felhívja a figyelmet arra is, hogy a *leszamaraz* típusú szavak performatív megnyilvánulásokra utalnak: akit *leszamaraznak*, az ezt a szót tényleges lefokozásként értelmezi. Ennek értelmében legalább ekkora felháborodást érezhet, akit *leseggfejeznek* vagy *lekurváznak*.

A trágár szavaknak már önmagukban, attól függetlenül, hogy vannak-e maguk után erkölcsi lefokozást vagy sem, a nyelvi illem szerint semmi keresnivalójuk a beszédben. Az illemszabályok megsértése viszonylag enyhe büntetéssel jár: ellenszenvet kelthetünk, esetenként megbotránkozást, méltatlankodást hívhatunk elő a tabusértéssel. Ez azonban csak

⁶ “If English were . . . a Germanic language spoken in Northern Delaware, and particularly if it were the language of some indigenous tribe, it is pretty certain that some enterprising anthropologist would long since have recognised and described the subsystem of taboo language contained within it.” (Wajnryb 2004. VII).

⁷ „Sticks and stones will break your bones, but names will never hurt you.” (Wajnryb 2004. 1).

⁸ A pozitív erkölcsi értékek tehát “fent” vannak, a negatívak pedig “lent”. Az ilyen kifejezések mutatják ezt, mint: *magasztos eszmék*, amelyben a *magasztos*-nak a *magas*-sal való összefüggése a beszélők számára is világos, *fennkölt*, *feldicsér*, *felmagasztal*, *felsőbbrendű*, illetve: *alantas szándék*, *alacsony rendű* (érzelem), *alsóbbrendű*, *lealacsonyodik/alacsonyít*, *lesüllyed* vagy *mélyre süllyed*, *lezüllik*, *lerészegedik*, *leissza magát*, valamint az ilyen szavak sokasága, mint: *leszid*, *letol*, *legorombít*, *lehülyéz*, *leszamaraz* stb. (Szilágyi N. 1996 23).

a magánbeszélgetésekre igaz, és azokra is csak bizonyos közegben vagy helyzetben. Hiszen majdnem minden iskolai rendszabályzatban megjelenik a tanuló kötelességei között, hogy a szép, tiszta és helyes magyar nyelvet kell beszélnie, és szigorúan kerülnie kell a “rendes tanulóhoz nem méltó” szavakat és kifejezéseket. Ennek értelmében a tanárnak nemhogy joga, de kötelessége, hogy ha (akár tanulók közötti magánbeszélgetésben is) a fenti elvnek nem megfelelő szót hall, azonnal közbeavatkozzon, és felszólítsa a diákot a korrekcióra, mintegy utólag fertőtleníttve ezzel az elhangzottakat. Az, hogy ezt az elvet minden iskola vallja, a nyelv művelők koncepcióján túl arra a hiedelemre vezethető vissza, hogy a trágár szavak ártalmasak a gyermekek erkölcsi fejlődésére nézve.

Internetes fórumokon is következménnyel járhat *four-letter-word*jaink használata, a szabályzat szerint a durva sértések elkerülése végett. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a szó önmagában nem mindig sértő, illetve trágár szó nélkül is lehet sértegetni. Mivel a csetoldalakat számítógépes programok ellenőrzik, könnyen megtörténhet, hogy kitiltják azt, aki leírja, hogy *szarul* van, mások viszont vígan beolvashatnak bárkinek, ha ügyesen csinálják (az *anya* ugye nem csúnya szó, sőt, némelyek szerint az egyik legszebb...). De biztosan láttunk már olyat is, hogy televíziós csatorna műsorát felfüggesztették egy szó miatt, amit elmulasztottak kisípolni. És ki ne tudná, hogy pénzbírságot fizet az a sofőr, aki úgy kritizálja a másik sávon közlekedőt, hogy felmutatja a középső ujját, amely gesztus egy trágár kifejezést implikál.

A fenti példák azt mutatják, hogy a tiltás éppúgy vonatkozik az elhangzó trágár szóra, mint arra az esetleges sértési szándékra, amely előhívja. Ruth Wajnryb rámutat arra, hogy a trágár szavakhoz való viszonyulásunk a legtöbb ilyen esetben figyelmen kívül hagyja ezeknek a szavaknak sokrétű használatát. Hogy felhívja a figyelmet az indokolatlan általánosításra, amit a trágár szavakra alkalmazunk, és ösztönözzön a forma és a funkció szétválasztására, saját osztályozásával próbálja pontosítani és árnyalni a trágár nyelvhasználatot.⁹

A körülbelül egy tucatnyi angol trágár alapszó¹⁰ használatát (a magyarban is nagyjából ennyi lehet) három koncentrikus körben képzelem el a szerző. A szó kimondása képezi az első réteget: ez nem több, mint a kimondás nyelvi ténye, függetlenül annak funkciójától és

⁹ *Foul is a Foul Does*, Wajnryb, 2004, 28–41.

¹⁰ “(I like to think of them as *The Dirty Dozen*): FUCK, CUNT, SHIT, PISS, BUGGER, BLOODY and ARSE (with DAMN, HELL, FART, CRAP and DICK)” (Wajnryb 2004. 29).

hatásától. Itt nem kell mondatokat vizsgálnunk, elég összeállítanunk trágár szavaink feketelistáját.¹¹

A második kör a metanyelvi réteg: ez figyel a szó használatának kommunikatív funkciójára, beszédaktus-értékére, vagyis arra, mi a beszélő szándéka a szóval, és milyen cselekvést végez azáltal, hogy kimondja. Ez olyan értelemben metanyelvi kérdés, hogy léteznek megnevezések a különböző trágár beszédaktusokra. A szerző az angolban szintén körülbelül egy tucat ilyen szót talál, ezeket fel is sorolja, sőt egy korábbi fejezetben megkísérli meghatározni őket, megfogalmazni a közöttük észlelhető jelentésbeli és jelentésárnyalatbeli különbségeket¹². Próbáltam megkeresni a Wajnryb által felsorolt szavak magyar megfelelőit, bár előfordulnak közöttük olyanok is, amelyeket csupán az különböztet meg, hogy a brit vagy az amerikai nyelvváltozatban használatosak (pl. *swear* és *cuss*): *abusive swearing* (szitkozódás), *curse* (átkozódás), *insult* (sértés), *intensification* (erős kifejezés), *vulgarity* (vulgaritás), *obscenity* (obszcenitás), *blasphemy* (káromlás, káromkodás) stb.¹³ Ennek értelmében ugyanaz a szó többféle funkcióban megjelenhet, és nem egyforma a hatása, ha sérteni akarunk vele (*Te kurva!*) vagy nyomatékosítjuk a mondanivalónkat (*Sose lesz kész ez a kurva dolgozat!*).

A harmadik kör, amely magába zárja az első kettőt, Wajnryb meghatározása szerint az aktuális *jelentés és eredmény* (“*meaning*” and “*achievement*”) köre, ahol az élet és a nyelvhasználat egészen egybemosódik. A szerző három fontos kategóriáját különbözteti meg a trágár megnyilvánulások lehetséges eredményeinek: az egyik ilyen a *katarzis*, a másik az *agresszió*, a harmadik pedig a *társadalmi kapcsolatok ápolása* (*social connection*).¹⁴ A példákból talán világosabbá válik, mire gondol: *Semmire nem jó ez a szar!* – mondjuk, ha sokadszor fagy le a számítógép, és épp sürgős dolgunk van. Ez a katartikus hatású trágárkodás. *Ne szóljon bele, vén szar!* – mondjuk az idős szomszédnak, aki le akarja fűjni a házibulit, hogy alhasson végre. Ilyenkor támadó, sértő céllal használjuk a szót. *Hiányoztál, kis szaros!* – mondhatjuk kisebb testvérünknek, miután hosszú idő után viszontlátjuk. A *szaros* ebben az esetben nem negatív értékjelentésű, ellenkezőleg, kedveskedő, bizalmas viszonyra utaló szó lehet, tehát a társadalmi kapcsolatainkat tartja fenn, és bizonyos értelemben erősíti is azokat.

¹¹ A magyarban ide tartozhat: *segg, szar, fíng, fos, pina/picsa, fasz, kurva, gecí, basz(ik), kúr, csesz(ik)*

¹² Wajnryb, 2004, 12-16.

¹³ Wajnryb, 2004, 29.

¹⁴ Wajnryb, 2004, 30.

A trágár szóhasználat Wajnryb által kidolgozott rendszere épp a korábban idézett példák miatt fontos: tudjuk ugyan, mégsem foglalkozunk azzal, hogy ami trágár, az nem biztos, hogy sértő, káros vagy kellemetlen akár arra nézve, aki kimondja, akár arra, aki hallja. Természetesen vannak durva trágár sértések, ez azonban nem ok arra, hogy a trágár megnyilvánulások minden fajtáját egy kalap alá vegyük.

Ellennyelv és szubkultúra: akik csakazértis kimondják

A tabuvá nyilvánított nyelvi elemek fentebb vázolt sokrétűsége és árnyaltsága nyilván nem a véletlen műve, hanem a folyamatos használaté. Nem lehet nem észrevenni viszont, hogy bár a trágár szavak alakja évszázadok óta állandó, bizonyos kifejezések és beszédaktusok, amelyekben megjelennek, jóval dinamikusabban változnak, mint a sztenderd. Ez a tény arra enged következtetni, hogy egy alacsonyabb presztízsű, tabukat mellőző nyelvváltozat felkarolta a nyilvános szférából kirekesztett szavainkat, és folyamatosan mozgásban tartja, alakítja, formálja őket. És melyik nyelvváltozat lenne erre alkalmasabb, mint a szókészletét és kifejezési formáit egyik napról a másikra cserélő *szleng*?

Ennek értelmében a trágár szavak fennmaradását a korábban említett kényszerűség mellett éppen a tiltás, a tabu-lét biztosítja. Nem szabad megfélemlenünk ugyanis a tiltott dolgok sajátos vonzerejéről. A lázadás, a botránykeltés eszköze például nem lehet más, csak olyasmi, ami tiltva van. A törvény, az erkölcs és az illem által elfogadott, helyénvalónak ítélt gesztusok teljesen alkalmatlanok arra, hogy megdöbbenjenek, megbotrányoztassanak. Az pedig nem vonható kétségbe, hogy egyes társadalmi csoportok számára az ellenkezés létforma, amely szembállítja őket más csoportokkal.

Ebből világossá válik, hogy amikor szlenget mondok, nem az *OED*-féle általános szlengfogalomra¹⁵ gondolok, amely egy társadalmi csoport sajátos, kívülálló számára érthetetlen nyelve, és amelynek egyik legfontosabb ismérve, hogy mindennapos jelenségeket, rutinszerű cselekvéseket a köznyelvitől, megszokottól eltérő kifejezésekkel jelöl. Ebbe ugyanis beletartozhatnak olyan változatok is, mint a szakmai vagy a családi szleng. Allan és Burridge könyvében például az ausztrál orvosi szleng (*“hospitalese”*) részletes leírását találjuk,¹⁶ amely ugyan megfelel a fenti értelmezésnek, hiszen szókészletét rövidítések, jelentésváltozások, sőt a tabusértés gesztusa is némiképp jellemzi, mégsem szemléltetheti a trágár szavak jelenlétét a szlengben, ugyanis nem feltétlenül használja őket.

¹⁵ “The special vocabulary or phraseology of a particular calling or profession; the cant or jargon of a certain class or period.” (Oxford English Dictionary, idézi Allan–Burrige 2006. 68).

¹⁶ Allan–Burrige 2006. 71.

Amit szleng alatt értek, az közelebb áll M. A. K. Halliday *ellennyelv* (*antilanguage*) meghatározásához, mely szerint az ellennyelv nem más, mint az *ellentársadalom* (*antisociety*) nyelve.¹⁷ Még pontosabb lehet Kis Tamás meghatározása a *wikipedia.org*-on: a szleng kiscsoportok (koalíciók) identitásjelző beszédmódja, amelynek eredeti funkciója a megbélyegzés, megkülönböztetés. A szlengben beszélők a világot egy erős érzelmi szűrőn keresztül szemlélik, amely nyelvhasználatukban tükröződik (szavak és kifejezések érzelmi színezete, fanyar, cinikus humor).¹⁸

Az ellennyelvben tehát fordított értékrend érvényesül: míg a sztenderd változat az érthetőségért küzd, addig a szlengbeli kifejezés lehet teljesen érthetetlen a csoporton kívüliek számára: megvannak a saját rövidítései, mozaik- és betűszavai, saját metaforikája és saját grammatikai rendszere, amelyben gyakran más grammatikai szabályok érvényesülnek, mint a köznyelvben. Sok sajátos jelentésű igét nyer a szleng például szavak továbbképzésével, illetve az igekötő, vagy vonzatstruktúra megváltoztatásával. Pl. a *zavar* ige *le-* és *be-* igekötős változata a szlengen kívül csak olyan kifejezésekben jelenik meg, mint pl. *lezavar valakit az udvarra*, *bezavar valakit a szobába*. A szlengben viszont előfordul, hogy *valaki gyorsan lezavar valamit*, vagy *valakinek bezavar valami*. Ugyanígy lehet *valakit oltogatni*, *lealázni* stb.

Míg a sztenderd változat szigorúan kirekeszti a tabu témákat és a tabunak minősülő nyelvi elemeket, addig a szleng szándékosan telíti velük a nyelvhasználatot. Talán elég lenne figyelmen kívül hagynia őket, hiszen már azzal is vétene az előírások ellen, a tabu azonban nyomatékos *tiltás*, ami pedig, mint tudjuk, az ellenkultúra vörös posztója. Így mi sem kézenfekvőbb számukra, mint a trágár szavak folyamatos, indokolatlan használata, hiszen ezeknek már a kimondása is szigorú tilalom alá esik, így, míg a köznyelvi beszélő a trágár

¹⁷ „»Antilanguage« is a term used by the British linguist M. A. K. Halliday to refer to the variety of a language spoken by an »antisociety«, that is by such social subcultures as criminals, immigrant and other disadvantaged communities, as well as marginal groups such as students, conscripts, and prisoners. Such subcultures, according to Halliday, stand in a 'metaphorical' relationship to the main society: they are a part of that society, but are peripheral or antagonistic to it. This ambivalent relationship is represented in the 'antilanguage' characteristic of such groups.” (Chilton 2001. 109).

¹⁸ „A szleng a közösségen belül létrejövő (esetleg azok mellett vagy azok ellen, azokkal szemben szerveződő) kiscsoportok (koalíciók) identitását jelző beszédmód, amelynek elsődleges és (mint az emberi nyelvnek általában) eredeti funkciója a nyelvi megbélyegzés, azaz a csoporthoz nem tartozók nyelvi eszközökkel való megkülönböztetése a csoportba tartozóktól. Nyelvi eszközei (például hangrendszere vagy szóalkotása) általában nem térnek el a többségi csoport nyelvhasználatának eszközeitől, viszont a szlengben beszélés (a szleng mint beszédmód, valamint a szleng kifejezései, szövegfajtái, stílusa) együtt jár egyfajta (gyakran fanyar, cinikus) humorról, tréfával és az e mögött húzódó, ezt alátámasztó könnyed, esetleg nyegle viselkedésmóddal és világszemlélettel, ami a kisebbségi csoportnak (koalíciónak, szubkultúrának, ellentársadalomnak) a többségi csoporttal való szembenállását tükrözi, a tőle való különbözését akarja jelezni. Ebből következően a szlengben beszélő a világot egyfajta erős érzelmi szűrőn keresztül szemléli. Ez az erős érzelmi viszonyulás a szlengben a szavak és kifejezések érzelmi színezetében nyilvánul meg.” (<http://hu.wikipedia.org/wiki/Szleng>)

szó elkerülése érdekében azt próbálja kitalálni, hogyan mondhatná *szebben*, az ellennyelv használója azon agyal, hogyan mondhatná minél *csúnyábban*. Lényegében mindkét beszélő erőszakot követ el ösztönös nyelvhasználatán azzal a különbséggel, hogy egyikük azért teszi, mert igazodni akar az előírásokhoz, a másik pedig meg akarja szegni azokat.

Ahhoz, hogy képes legyen a folyamatos rendbontásra, az ellennyelvnek szokatlan leleményességre van szüksége. A köznyelv beszélői számára ugyanis megvannak a sémák, hogyan kerülhetik el azt a néhány helyzetet, amikor olyan szót kellene kimondaniuk, amit nem akarnak. Azt viszont az ellennyelvet beszélő közösségeknek maguknak kell kitalálniuk, hogyan használhatnak trágár szót olyan helyzetben is, amely távol áll minden tabuként számon tartott életterülettől. Erre az egyik lehetséges megoldás, hogy megnövelik megszólalásaik érzelmi intenzitását, és jóval több szót kísérnek becsmélő, szitkozódó értékű trágár szavakkal. Például a semleges *Unom az iskolát.* kijelentés helyett *Úgy unom ezt a kurva sulit!* típusú felkiáltásokat használnak, vagy homályosabb, erősen lefokozó értékű *Unomezt a szart!* szerű helyettesítéseket.

A trágár szavak beiktatásának egyik leghatékonyabb módja a jelentéskör kiterjesztése. A cél az, hogy minél több szó legyen helyettesíthető a „*Dirty Dozen*” valamelyikével. Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy a trágár igéink például csaknem minden igekötővel használatosak, jelentésük pedig megegyezik valamely köznyelvi ige jelentésével. A legelterjedtebb ilyen ige a *basz(ik)* ige lehet, amely eredeti jelentésben a szexuális aktust jelöli, mára viszont rengeteg formában, jelentésben és funkcióban használják. Mondhatjuk például, hogy valaki *elbasz valamit* (‘elront’), hogy *kibasznak vele* (‘kijátsszák’), vagy a hasonló jelentésű *átbasszák* (‘átverik’, ‘becsapják’), mondhatjuk, hogy *bebaszott neki valami* (‘megzavarta’, ‘keresztülhúzta a számításait’), hogy *rábaszott valamire* (‘póruj járt’), hogy *felbassza őt valami/valaki* (‘felbosszantja/’usztítja’), hogy *megbassza őt valami* (‘meglepi’, ‘megdöbentti’ – a *Megbasztál teljesen.* vagy *Ne basszál meg!* típusú megszólalásokban), hogy *lebasz valakit* (‘leszid’), hogy *összebasz valamit* (‘összekever’, ‘összezavar’), *szétbasz valamit* (‘tönkretesz’, ‘szétrombol’) stb. Előfordul viszont egyszerű helyettesítése is az olyan agresszív jelentéstartalmú igéknek, mint *üt, ver, vág, csap*: mondhatjuk, hogy *belebasztam a fejem az ajtófélfába*, hogy *basztam egy nagyot a képébe*, *odabasztam a füzetemet az asztalra*, *földhöz basztam magam*, *megbaszott az áram* stb. Gyakorító képzős és műveltető alakja egyaránt a folyamatos bosszantást, megszegyenítést jelent: *baszogat/basztat valakit*. Szenvedő alakja leginkább szitkozódás formájában használatos (*Baszódj meg!*). Állandó használatban van *ki* igekötős melléknévi igenévi alakja, jelzőként és fok/mértékhatározóként értékjelentést kapcsol a szavakhoz, illetve felerősíti azok hatását, pl. *ez a kibaszott város*, *ez*

kibaszott(ul) jó, stb. Újabban gyakori az *odabasz* pozitív értékjelentésben való használata, amely a *jó* fogalmát jelöli: pl. *ez a zene odabasz*. Legelterjedtebb azonban az eredetileg szintén sértésnek szánt felszólító alak, a *baszd meg*. A szlengben rendkívül gyakran fordul elő, többnyire érzelmi intenzitást fejez ki, pl. *Eltévedtünk, bazmeg!* (felismerés, meglepetés, ijedtség), vagy *Figyelj már ide, bazmeg!* (türelmetlenség, düh), vagy *Buli van, bazmeg!* (öröm, lelkesedés). Ugyanakkor ez a kifejezés minden jelentéstől megszabadítva, a töltelékszó funkciójában egy mondatban többször is megjelenhet, ilyenkor egyetlen célja a szó kimondása, oka pedig lehet a megszokás. Némely szlengbeszélő minden szintagmatikus egység után beiktatja: ilyenkor már nem szót helyettesít, hanem írásjeleket, illetve a habozás hangjait. (pl. *Láttuk, baszdmeg, hogy itt jártál, de gondoltuk, baszdmeg, ha fontos, akkor úgyis visszajössz, baszdmeg.*). Elsősorban ennek köszönhető, hogy rengeteg formában ejtjük és írjuk ezt a szót: első lépésben az ige és a hátravetett igekötő olvadt össze: *baszdmeg*, majd ennek következtében egyre több stilizált változat jött létre: *bazmeg, bazeg, vazzeg, vazze, vazz*, illetve olyan eufemizált változatok, amelyek nem mondják ki, csupán *megidéz*ik a szót: *basszus(kulcs), baszket* stb.

A fenti példa alapján kijelenthetjük, hogy az ellennyelv találékonysága határtalannak bizonyul, ha szabályszegésről van szó. Ha azonban a szabályszegés lenne az egyedüli motiváció, az sok mindent nem magyarázna a felsorolt jelenségek közül. Ha a szubkulturális közösségek szerveződésére, viselkedési normáikra gondolunk, kevésbé valószínű, hogy következetes, jól szervezett nyelvi átalakítással állunk szemben. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a tényt, hogy a szleng *játszik a nyelvvel*, és ez a játék semmiképp nem marad abba akkor sem, amikor tudatos rombolást akar végrehajtani a beszélő. A trágár nyelvhasználatra éppúgy rányomja bélyegét például a szleng rendkívül változékonysága, „efemer” volta¹⁹, mint a többi ellennyelvi jelenségre. Ez magyarázza, hogy egyes eleve trágár megnevezéseket maga szleng helyettesít más, szintén trágár vagy akár eufemisztikusabb kifejezésekkel. Példa erre a jelenségre, hogy a ‘feldühít, felbosszant’ jelentésű *felbassza a csőrét* ma már csaknem retró-trágárkodásnak tűnik az újabb szlengbeli *felkúrja az agyát* kifejezéssel szemben.

A szleng, azaz az ellentársadalom, a szubkulturális csoportok nyelve tehát elsősorban a népszerű kultúrával való szembefordulását, a tömegízlésnek való ellenszegülését fejezi ki trágár szóhasználatával. Speciális helyzetben vannak azok a szubkulturális közösségek, amelyek egy zenei irányzat által irányított mozgalom részei. Ezen közösségek

¹⁹ “One consequence for language has been the fairly rapid spread of innovation. Some, like slang, are ephemeral.” (Wardhaugh 1986. 211).

nyelvhasználatát érdemes lenne egyenként is megvizsgálni, ahogyan H. Samy Alim tette *Roc the Mic Right* című munkájában, illetve Awad Ibrahimmal és Alastair Pennycookkal közösen írt *Global Linguistic Flows* könyvében, amelyek a hip hop kultúrát²⁰ és annak sajátos nyelvváltozatát mutatják be. Ugyanígy vizsgálhatnánk a heavy metal vagy a punk kultúra sajátos szavait, megfogalmazásait, kifejezéseit, erre azonban most nem térünk ki.

A trágár szavak használatára és az ellenkezés tényére vonatkozóan viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a zenei irányzat, amely köré ezek a fiatalok csoportosulnak, többnyire szöveges zenét jelent, a dalszövegek megírásában pedig nyilván nem mellékes a kérdés, hogy a trágár szavakat kihagyják-e a tabu tiszteletben tartása érdekében, vagy szándékosan beleépítik, esetleg értelmetlenül és látszólag indokolatlanul túlzásfolyják őket egy semmitmondó szövegben.

A köztudatban erőszakosnak ítélt heavy metal dalszövegekben gyakran fordulnak elő durva sértések, káromló megjegyzések, illetve érzelmi intenzitást kifejező trágár szavak. Ezen kultúra nagy legendái büszkén hirdetik, hogy az ő dalaikat bizony sosem játszotta le kereskedelmi rádió, az ő videóklipjeiket és koncertjeiket sosem mutatta be kereskedelmi televíziós csatorna (nem is tehette volna, hiszen mind a dalok, mind az összekötő szöveg hemzseg a *kisípolandó* szavaktól). A nyilvánosságnak az a fóruma, amely a könnyűzenét játszóknak nagy része számára a siker egyetlen kulcsa, a szubkultúrában negatív értékkel bír: itt a minőségi zene ismérve az, hogy elutasítja őt a nyilvánosság.

A punkzenében, amelyet „a rock avantgárdjaként” emlegetnek, nem ritkák az olyan dalszövegek, amelyek nem közvetítenek összefüggő mondanivalót, de tele vannak válogatott szellemes trágárságokkal. Szövegeikben nem kell értelemnek lennie, néhány önmagában ártalmatlan szó is elég ahhoz, hogy megbotránkozást okozzanak, és kifejezhessék szembenállásukat.

Az ellenkultúra „divatja”: edződik a nyomdafesték

A magas kultúra, a tömegkultúra és a szubkulturális réteg korábbi egyértelmű különállása ma már igencsak kérdéses. A tabuszegés egyértelműen negatív kulturális megítélésének megszűnése azzal kezdődhetett, hogy a művészet eltávolodott a túlzásba vitt tilalmaktól. A betegség, a halál, a szexualitás kultusza helyet kapott az alkotásokban, ezzel megdöntve a klasszikus esztétika egyeduralmát, a magas presztízsű szépirodalmi szövegek is

²⁰A szerzők Maxwell megfogalmazását idézik a hip hop kultúra meghatározására: „»these youths’ intense desire...to *constitute* themselves as a community,« and »to *claim* for that community the status of a culture, a claim accompanied and supported by claims to specific knowledges, traditions, and practices, and to *locate* that culture as part of a transnational movement, the Hip Hop Nation«” (Alim– Ibrahim– Pennycook 2009. 7).

megszűntek kerülni a trágár kifejezéseket. Ennek ellenére az irodalmi kánon gondosan megválogatta, mi kerülhet be a köztudatba, és mi lehet romboló hatással a társadalomra. Így sokáig nehezen, fáradságos kutakodás útján lehetett csak hozzájutni nagy íróink, költőink olyan szövegeihez, amelyekben előfordulhat „nyomdafestéket nem tűrő” elem. Ez a korlátozás egyre gyengült, mégis a mai napig hallhatunk *kultúradelvéket* arról panaszkodni, hogy a kortárs művészet ízléstelen, az ember már nem mehet színházba vagy könyvbemutatóra anélkül, hogy olyasmi látna vagy hallana, ami megbotránkoztatja. És valóban, mind az alkotók, mind a fogyasztók tanácstalanul állnak a tabuktól való megfosztottság tapasztalata előtt. Szerzőink, rendezőink igyekeznek élni a lehetőséggel, de ez nem egyszerű feladat: a tabuknak a mű egészébe való természetes, gördülékeny beépítéséhez úgy kellene tennünk, mintha nem léteznének, sőt soha nem is léteztek volna ilyen jellegű tiltások. A tabuval szemben csak két attitűd létezik: egyik a szigorú, görcsös óvakodás, ami másik a szándékos, túlzásba vitt előtérbe helyezés. A középút megtalálásától az elit kultúra még mindig messze van.

A két szélsőséges viszonyulásmódot az elsősorban a média által irányított tömeg, illetve az ellentársadalmi, szubkulturális csoportosulások képviselik. A nyomdafesték, amely nem tűri az erkölcsstelennek ítélt trágárságokat, azé a nyomdáé, ahol az újságok készülnek. Az újságok, azaz a média, amely belesulykolja fogyasztóiba a helyes életmódot, legyártja a sztárokat, azaz a követendő példaképeket, és mintegy észrevétlenül megtanítja őket helyes nyelvhasználatra is. A média tehát a saját képére formálja a társadalmat. Ez hosszú ideje így van, zavarónak azonban csak azóta kezdtük érezni, mióta nem az erkölcs számít irányadónak a médiában, hanem a piaci érdek, ezzel együtt pedig a szenzáció, azaz lényegében a botrány²¹. Ez a súlypontváltás nem véletlen, a televízió, a rádió és a nyomtatott sajtó ugyanis csak úgy veheti fel a versenyt az inernettel (ahol lényegében bármilyen természetű információhoz könnyen, gyorsan hozzáférhetünk), ha alkalmazkodik a fogyasztói elvárásokhoz, ellenkező esetben elveszíti célközönségét: a tömeget, amelyhez szólni akar.

Azzal azonban, hogy a botrányt hajszolja, a média a szubkultúra területére téved, ez pedig mindkettejükre káros hatással van.²² A média elsőkélyesedik attól, hogy az erőszakot, a halált és a szexet hajszolja, internetes videók sztárjainak, nemzetközi botrányhősöknek

²¹ Bencze Lóránt például így beszél „a médiafogyasztó idioták” tömegéről: „Kábítószerfüggők. Huxley szavaival mindent eligazító, feloldó *szómát* fogyasztók. Nem hajtja őket az igaz, a szép, a jó ösztönzése, csak a média fikciója, amely a korábbi, hagyományos kultúrértékekhez viszonyítva csak moslék, csak barbárság, csak erőszak, csak giccs, csak műveletlenség.” (Aczél–Bencze 2001. 17). (kiemelés az eredetiben)

²² „A média homogenizált kultúrát teremt. Miközben a másság tisztelését hangsúlyozza, megöli a másságot mint értéket.” (Aczél–Bencze 2001. 21).

számol be minden lépéséről, egyre többször kerül olyan helyzetbe, hogy nem fér össze az, amit mondania kell azzal, ahogyan azt mondani szeretné. A szubkultúra számára pedig zavaró, hogy ellenkezése így korántsem őrzi meg korábbi markáns jegyeit, hiszen a tömegkultúra szintén feszegeti azokat a határokat, amelyeket eddig a szubkultúra előjoga volt átlépni. Az imént említett zenei irányzatok sem csatlakoznak már egyértelműen adott kulturális réteghez, széles körben népszerűek lehetnek azok, akik egy generációval korábban a legradikálisabb lázadók voltak, illetve egyazon zenekar szolgálhatja egyszerre a szubkultúrát és a tömegeket. Az ellenkezésnek, lázadásnak, botránykeltésnek soha nem tapasztalt divatját éljük, ahol úgy a konformisták, mint az ellentársadalom tagjai megkérdőjelezzik identitásukat.

Ebben a helyzetben érdemes odafigyelni a trágár szavak presztízsének növekedésére és térhódítására. Az ellenkultúrával együtt ugyanis az ellennyelv is divatba jött, így a trágár szavak nyilvánosságából való kirekesztése korántsem egyszerű feladat. Ha valaki egy karaoke előadásra a Beatrice zenekar *Nyolc óra munka* című dalát választja, el kell énekelnie azt a sort is, hogy „Elegem van már e *kibaszott* világból”, a műsort követítő televíziós csatornának pedig nincs más választása, mint egy hangos sípszóval megszakítani az előadást. De hasonló problémát jelenthetnek például a Showder klub sztárjai, a magyar stand-up-comedy előadók, akik szintén nem hajlandóak lemondani a trágár szavak stílushatásáról, amely némelyik poénnál erősen fokozza a komikus hatást.

A kultúra rétegei közötti egyre nagyobb kölcsönhatásban senki nem találja a helyét. Ez a kaotikus helyzet azonban kedvez a beszédből kitiltott területeknek és a nyelvi tabuknak, tehát a trágár szavaknak is. Jóval szerecséltlenebb helyzetben van azonban a „nyomdafesték”, az elit kultúra, a sztenderd nyelvváltozat és a hagyományos nyelvi erkölcs képviselője, amelynek ekkora nyomás alatt nem marad más választása, mint rugalmasabbá tenni saját tőrészkuszöbét.

Felhasznált irodalom

1. Alim, H. S.: *Roc the Mic Right, The Language of Hip Hop Culture*. Routledge, New York, 2006.
2. Alim, H. S.–Ibrahim, A.–Pennycook, A.: *Global Linguistic Flows, HipHop Cultures, Youth Identities and the Politics of Language*. Routledge, New York, 2009.
3. Allan, K.–Burrige, K.: *Forbidden Words, Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
4. Ammon, U.–Dittmar, N.–Mattheier, K. J.–Trudgill, P. (ed.): *Soziolinguistik, Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Walter de Gruyter, Berlin, 2006.
5. Apte, M. L.: *Taboo Words*. In: Mesthrie, R. (ed.): *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Elsevier Science, Oxford, 2001, 283-287.
6. Bencze L.: *A szó varázsa és válsága*. In: Aczél P.–Bencze L. (szerk.): *Mikor, miért, kinek, hogyan, Hatékonyság a nyelvi kommunikációban*. Corvinus Kiadó, Budapest, 2001, 9–30.
7. Chilton, P. A.: *Antilanguage*. In: Mesthrie, R. (ed.): *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Elsevier Science, Oxford, 2001, 109.
8. Kis T.: *A szleng egy lehetséges meghatározása*.
<http://hu.wikipedia.org/wiki/Szleng>
9. Somerset, F.–Watson, N.: *The vulgar Tongue, Medieval and Postmedieval Vernacularity*, Pennsylvania State University Press, University Park, 2003.
10. Szilágyi N. S. : *Hogyan teremtsünk világot?Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996.

11. Trinch, S. L.: *Latinas' Narratives of Domestic Abuse, Discrepant Versions of Violence*. John Benjamins Publishing Co., Philadelphia, 2003.
12. Wajnryb, R.: *Language Most Foul*. Allen&Unwin, Crows Nest, 2003.
13. Wardhaugh, Ronald: *An Introduction to Sociolinguistics*. Blackwell Publishing, Malden, 2006.